

Федір Медвідь

**ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ АНАЛІЗУ КАТЕГОРІЇ
“НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНІ ІНТЕРЕСИ УКРАЇНИ” В СИСТЕМІ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

Міжнародні відносини як специфічна галузь суспільних відносин виступають сукупністю політичних, економічних, ідеологічних, правових, дипломатичних, військових та інших зв'язків і взаємовідносин між націями, державами, міжнародними організаціями, специфічними політико-територіальними одиницями, що регулюються принципами і нормами міжнародного права.

Кожна національна держава прагне реалізувати на міжнародній арені свій національний а точніше національно-державний інтерес,

що виступає, як правило, інструментом аналізу змісту, джерел та адекватності зовнішньої політики держави у конкретній історичній та політичній ситуації.

Україна, як і ряд інших постсоціалістичних країн, намагається посісти гідне місце в об'єднаній Європі. “Українці посядуть, на думку Президента України В. Ющенка, гідне місце у спільноті народів. Україна не буде ні буфером, ні полем чиїхось змагань. Ми готові поважати інтереси інших держав. Але для мене, як і для вас, національні інтереси України є понад усе”¹.

Термін “національний інтерес” з’явився ще у XVI столітті. В теорії міжнародних відносин це поняття вживається переважно у сфері зовнішньої політики і сприймається у розумінні “державний, народний, всенародний”. В науковий обіг ця категорія увійшла порівняно недавно, оскільки лише в 1935 р. була введена до Оксфордської енциклопедії соціальних наук.

У літературі національні інтереси поділяються традиційно на внутрішні і зовнішні. На наш погляд, варто говорити про національні інтереси – як внутрішні, і національно-державні інтереси – як зовнішні. Хоч, зауважимо, такий поділ є до певної міри умовний, оскільки будь-який національний чи національно-державний інтерес має, як правило, внутрішні і зовнішні аспекти.

Крім цього проблема дослідження змісту інтересів учасників міжнародних відносин, на думку дослідників сучасної теорії міжнародних відносин, залишається однією з найскладніших, оскільки їх вивчення досі ґрунтується більше на інтуїтивних міркуваннях науковців, ніж на безперечних та доказових аргументах².

На думку аналітиків Верховної Ради України, “національні інтереси відображають фундаментальні цінності та прагнення Українського народу, його потреби в гідних умовах життєдіяльності, а також цивілізовані шляхи їх створення і способи задоволення. Національні інтереси України та їх пріоритетність зумовлюється конкретною ситуацією, що складається в країні та за її межами”³.

Закон України “Про основи національної безпеки України”, прийнятий у 2003 році, визначає національні інтереси як “життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, ви-

значальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток”⁴.

Аналіз національних і національно-державних інтересів ми розглядаємо з позиції політичної суб’єктності української нації, тобто українська нація постає творцем власної держави, яка використовується нацією як інструмент здійснення внутрішньої і зовнішньої політики. Внутрішня і зовнішня політика держави повинна базуватися на національних і національно-державних інтересах, виходити з них.

Науковий підхід до визначення національних і національно-державних інтересів, безперечно, передбачає врахування історичних, соціально-політичних та економіко-географічних чинників функціонування української нації. Вихідними засадами при цьому є чітке розуміння того, що являє собою сучасна українська нація у вузькому значенні, як етнічно однорідна спільнота громадян української національності, що проживають в Україні, та в широкому значенні – як відкрита поліетнічна спільнота, що історично склалася на території України, яка усвідомлює себе українським народом, а її члени – громадянами України, тобто мова йде про політичну націю.

Можна погодитися з думкою професора А. Колодій про те, що для нації як етнополітичної спільноти (політичної нації) інтереси зосереджені передусім у сферах політики та культури⁵. Тому для нації як політичного суб’єкта найголовнішим є збереження її ідентичності і культурно-мовної самобутності у властивій саме цій нації формі, тобто у формі реалізації національної ідеї. Внаслідок цього пріоритетні політичні інтереси нації спрямовані на подальшу консолідацію спільноти, на створення чи збереження власної державності та налагодження відносин з іншими націями-державами.

Національний інтерес, на наш погляд, можна визначити, виходячи саме з суттєвих ознак нації як етносоціальної спільноти. В структуру його (національного інтересу) входить зміцнення економічної могутності на основі своїх внутрішніх ресурсів, примноження і раціональне використання національних багатств, гармонійний розвиток продуктивних сил, що функціонують на національній території, а також забезпечення захисту цілісності території.

До структури національного інтересу входить також розвиток національної культури, мови, підтримання на належному рівні на-

ціональної самосвідомості, що оберігають і розвивають національну самобутність і національне середовище, формують національне буття спільноти.

Слід зазначити, що структура національного інтересу змінюється залежно від завдань нації, ступеня (етапів) її сконсолідованості (початковий етап формування, етап національно-визвольної боротьби, розквіт національної спільноти тощо). Щодо нації-держави як суб'єкта міжнародного права, то національний інтерес звернений всередину спільноти, до умов її внутрішнього функціонування і прояву її ознак.

Націю-державу як суб'єкт міжнародних відносин, вважаємо, характеризує національно-державний інтерес, який виступає в загальному плані як мотивація зовнішньополітичної діяльності держави.

Національно-державний інтерес України в перехідний період становлення незалежної держави можна охарактеризувати як національне виживання, що повністю підпорядковане завданням стабілізації ситуації в державі і забезпеченню переходу до демократичного суспільства, зорієнтованого на ринкову економіку. Він передбачає формування механізму зовнішніх зносин як основи зміцнення стабільності і відвернення міжнародних конфліктів, цивілізованих входжень у систему колективної та міжнародної безпеки⁶.

Відправною точкою зарубіжної політики будь-якої країни, підкреслював фундатор політичного реалізму Г. Моргентау, має бути концепція національних інтересів, визначених у термінах сили. Сила (вплив) як суспільне явище має багато вимірів і проявів: від фізичної (військової) сили до економічних, соціальних, психологічних впливів. Серед них, на думку фахівців, найважливішими є:

- геополітичне становище;
- населення;
- природні ресурси;
- індустриальний розвиток держави;
- військова могутність;
- воля;
- політичне керівництво і внутрішня організація влади;
- дипломатія;
- міжнародний імідж⁷.

Географічно Україна знаходиться в Європі, саме тут, у Карпатах, розташований географічний центр Європи. За територією вона є другою на континенті, майже вдвічі більша за Польщу чи Німеччину, більша за Францію та Іспанію. Україна є п'ятою на континенті за кількістю населення, це близько 50 мільйонів людей, що проживають на цій території впродовж тисячоліть і створили багату культуру європейського типу.

За економічними можливостями, інтелектуальним і науково-технічним потенціалом Україна належить до розвинутих найбільших європейських держав. Тому для України характерна активна форма зовнішньої політики, що базується на пошуках рівноваги між внутрішньою і зовнішньою діяльністю держави, скерована на утвердження її авторитету, значимості і престижу у світовому співтоваристві.

З огляду на своє геополітичне становище, історичний досвід, культурні традиції, багаті природні ресурси, потужний економічний, науково-технічний та інтелектуальний потенціал Україна спирається на свої фундаментальні національні та національно-державні інтереси, відповідно до яких визначаються засади, напрями, пріоритети і функції зовнішньої політики.

На формування української політичної думки про її геополітичне становище вплинуло розташування етнічних територій України на Великому кордоні, що протягом багатьох сторіч визначав історичну долю Русі-України та її геополітичну ситуацію⁸.

Історично сформувалися три головні вектори зовнішньополітичних взаємодій для України: євразійський, європейський, який включає в себе також орієнтацію на США, та південно-східний⁹. Сьогодні орієнтація української політичної еліти розподілена між двома найважливішими напрямками – євразійським та європейським, а офіційна зовнішньополітична стратегія України визначена як “багатовекторність”. Хоч, на думку ряду політологів, “багатовекторність” є неефективною, слабкою політичною стратегією і не задовольняє національно-державні інтереси України, однак Президент України чітко декларує “європейський вибір України”. “Наше місце в Європейському Союзі, моя мета – Україна в об’єднаній Європі! В Європі – історичний шанс України розкрити свої

можливості. Наша національна стратегія – йти до мети сміливо й наполегливо!”¹⁰.

Разом з тим Президент України наголошує, що “євроінтеграція для України – це така ж аксіома, як і необхідність добросусідських відносин з Росією”.

Водночас “Стратегічна концепція північноатлантичного союзу” ст. 36 стверджує, що: “Росія відіграє виняткову роль у забезпеченні євроатлантичної безпеки”. Тоді як ст. 37 цього документа зазначає, що: “Україна займає важливе місце в обстановці безпеки в Євроатлантичному регіоні та є важливим і цінним партнером у справі захисту стабільності та загальнодемократичних цінностей”. Отже, Росія “відіграє виняткову роль”, а Україна “займає особливе місце”¹¹.

У цьому контексті показовою є відома праця З.Бжезінського “Велика шахівниця” з його концепцією геополітичного простору як “великої шахівниці” зі своїми правилами, гравцями та фігурами. Тут теж Україна не виступає “гравцем”, а новим та важливим простором на “євразійській шахівниці”, є геополітичним центром, тому що саме її існування як незалежної держави допомагає трансформувати Росію¹².

Приведений вище аналіз підтверджує авторитетну думку аналітиків Національного інституту стратегічних досліджень про те, що українське суспільство залишається і досі зрусифікованим, все ще перебуває в “сіловому полі” російської політики, економіки і культури. Досить поширене скептичне ставлення до української історії і культури, їхньої значущості та гідного майбутнього. Відчуваються дефіцит самоповаги у політичних та економічних справах, недостатня рішучість у визначенні власних геополітичних стратегій та захисті національних інтересів¹³.

З метою забезпечення національних і національно-державних інтересів України її зовнішня політика постійно спрямована на виконання таких найголовніших завдань :

- 1). Утвердження і розвиток України як незалежної демократичної держави.
- 2). Забезпечення стабільності міжнародного становища України.
- 3). Збереження територіальної цілісності держави та недоторканності її кордонів.

4). Включення національного господарства у світову економічну систему для його повноцінного економічного розвитку.

5). Захист прав та інтересів громадян України, її юридичних осіб за кордоном, створення умов для підтримання контактів з зарубіжними українцями і вихідцями з України, подання їм допомоги згідно з міжнародним правом.

6). Поширення у світі образу України як надійного і передбачуваного партнера¹⁴.

Принципово важливе значення має затверджена Указом Президента України “Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу” від 11 червня 1998 р. та Європейський вибір: концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002 – 2011 роки: Послання Президента України до Верховної Ради України 2002 р., що зафіксували основні напрями інтеграційного процесу:

- адаптація національного законодавства до норм ЄС, забезпечення прав людини;
- економічна інтеграція та розвиток торгових відносин;
- взаємодія з ЄС у контексті загальноєвропейської безпеки;
- політична консолідація та зміцнення демократії;
- узгодження соціальної політики України зі стандартами ЄС;
- культурно-освітня і науково-технічна інтеграція;
- встановлення та поглиблення прямих контактів між регіонами України та державами – членами і кандидатами у члени ЄС;
- галузева співпраця;
- співробітництво у галузі охорони довкілля.

Національним інститутом стратегічних досліджень визначені пріоритетні національні та національно-державні інтереси України:

- 1). Забезпечення суверенітету та територіальної цілісності.
- 2). Подолання економічної кризи.
- 3). Досягнення національної злагоди, політичної та соціальної стабільності.
- 4). Збереження генофонду народу, зміцнення здоров’я громадян.
- 5). Створення демократичного суспільства.
- 6). Інтеграція України в європейську та світову спільноту.

7). Забезпечення екологічно безпечних умов життєдіяльності.

8). Створення цілісної системи гарантії національної безпеки¹⁵.

Пріоритетному національно-державному інтересу України “забезпечення суверенітету та територіальної цілісності” заважають і є найбільш небезпечними такі внутрішні загрози : активізація сепаратистських рухів у деяких регіонах (0,67–0,63–0,69); зниження рівня боєздатності Воєнної організації України (0,48–0,49–0,51); відсутність гнучкої регіональної політики (0,43–0,56–0,53); міжконфесійні та міжетнічні конфлікти (0,72–0,77–0,63)¹⁶.

До найбільш небезпечних зовнішніх загроз цьому пріоритетному національно-державному інтересу України аналітики відносять: висунення територіальних претензій до України (0,8–0,92–0,95); втручання у внутрішні справи України (0,76–0,88–0,84); використання ресурсної та технологічної залежності України для політичного тиску на неї (0,65–0,58–0,51)¹⁷.

Пріоритетному національно-державному інтересу України “інтеграція України у європейську та світову спільноту”, що проливає світло на систему індикаторів геополітичного становища нашої держави та їх порогові значення, заважають і є найбільш небезпечними такі внутрішні загрози: порушення прав та свобод людини (0,32–0,34–0,27); зволікання з проведенням економічних реформ (0,38–0,43–0,45); повільність входження до світового інформаційного простору (0,52–0,65–0,55)¹⁸.

Найбільш небезпечною зовнішньою загрозою цьому пріоритетному національно-державному інтересу України виступає “підрив міжнародних позицій України” (0,31–0,27–0,32)¹⁹.

Основним базовим національно-державним інтересом, геополітичним пріоритетом і стратегічним завданням зовнішньополітичного курсу України в умовах глобалізації та євроінтеграції є її виживання, підвищення життєспроможності та зміцнення як вільної, суверенної, незалежної держави сучасного світу за умов збереження національних цінностей, захисту економічного та політичного суверенітету, власної соціально-культурної ідентичності, перетворення з об’єкта геополітичних ігор великих потуг на повноцінний суб’єкт геополітики, тобто на самостійного гравця, який визначає свої цілі і дії на міжнародній арені²⁰.

На думку аналітиків Національного інституту стратегічних досліджень основними життєво важливими геополітичними і зовнішньополітичними пріоритетами геополітичної стратегії України є :

- виживання України як суверенної незалежної держави, зростання ролі фундаментальних цінностей і зміцнення інституцій, що забезпечують добробут, безпеку і соціокультурний прогрес;

- повернення України в європейський цивілізаційний простір, всебічна інтеграція до європейських і євроатлантичних політичних і соціальних структур, а також структур безпеки;

- посилення економічного і політичного потенціалу і “дієспроможності” України в широкому розумінні цього терміна за рахунок прискорення внутрішнього розвитку, участі в європейських структурах безпеки, укладання двосторонніх і багатосторонніх договорів, отримання відповідних гарантій безпеки тощо;

- пріоритетна орієнтація на інтеграцію до ЄС і ЗЄС. Поглиблення спеціального партнерства з НАТО, курс на приєднання (як перший крок) до політичних структур цієї організації, яка є наріжним каменем усієї структури європейської безпеки;

- зміцнення стратегічного партнерства зі США і зв'язків з країнами Західної Європи відповідно до національних інтересів і пріоритетів України;

- підтримка і розвиток рівноправних, взаємовигідних економічних, політичних і соціокультурних відносин з РФ;

- зміцнення та консолідація особливих відносин зі стратегічно важливими сусідами, насамперед Польщею, країнами Балтії, Туреччиною, Грузією, Азербайджаном та країнами Вишеградської групи;

- сприяння формуванню “поясу стабільності” та регіональних структур безпеки від Балтійського і Чорного морів до Закавказзя і Центральної Азії;

- активна участь у створенні європейських і євразійських транспортних коридорів як по “Балто-Чорноморсько-Близькосхідній” осі, так і по осі “Західна Європа – Україна – Закавказзя – Центральна Азія – КНР”, використання цих коридорів для створення надійної багатоальтернативної системи постачання енергоносіїв і стратегічно важливої сировини;

- курс на альтернативне лідерство на терені колишнього СРСР насамперед у Чорноморсько-Каспійському регіоні; активна кооперація з тими країнами, які вбачають в Україні надійного рівноправного партнера, вільного від великодержавних і гегемоністських амбіцій;

- протидія неконтрольованому іноземному економічному проникненню і всебічний захист економічного суверенітету, недопущення встановлення будь-яких форм економічної і політичної залежності;

- блокування поточних спроб односторонньої іноземної соціально-культурної та інформаційної експансії й домінування;

- цілеспрямоване формування в масовій свідомості універсальних європейських і євроатлантичних цінностей і соціокультурних орієнтацій²¹.

В умовах євроінтеграції відповідно до основоположних концепцій геополітики можна впевнено стверджувати, що сучасна Україна посідає важливе за значенням, розташуванням, природними та людськими ресурсами місце у геополітичному просторі, однак, на жаль, ще не посідає з усіма цими ознаками, національно-державними інтересами та геополітичними пріоритетами відповідного місця у геополітичній стратегії розвинених західних держав. Тому лише на шляху консолідації української політичної нації, зміцнення свого суверенітету та соборності Українська держава перетвориться з об'єкта чужоземного впливу на повнокровний суб'єкт сучасної європейської і міжнародної політики.

¹ Промова Президента України В.Ющенка перед Майданом 23 січня 2005 року // Україна молода. – 2005. – 25 січня.

² Мальський М.З., Мацяк М.М. Теорія міжнародних відносин: Підручник. 2-е вид., перероблене і доп. – К.: Кобза, 2003. – С. 183.

³ Концепція (Основи державної політики) національної безпеки України // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 10. – С. 150.

⁴ Закон України “Про основи національної безпеки України” // Урядовий кур'єр. – 2003. – 30 липня.

⁵ Колодій А. Нація як суб'єкт політики. – Львів: Кальварія, 1997. – С. 29.

⁶ Медвідь Ф. Національні та національно-державні інтереси України в період політичної модернізації // Історія української науки на межі тисячоліть. – Випуск 6. – К., 2001. – С. 111.

⁷ Медвідь Ф.М., Телячий М.Г. Україна в системі міжнародних відносин // Основи політології. Конспект лекцій для студентів усіх спеціальностей. – Львів: Львівська політехніка, 1994. – С. 109.

⁸ Дашкевич Я. Лабіринти історії України // Україна. Наука і культура: Щорічник. – Вип. 31. – К., 2002. – С. 109.

⁹ Геополітичні пріоритети основних світових потуг і Україна // www.niss.gov.ua

¹⁰ Промова Президента України В.Ющенка перед Майданом 23 січня 2005 року.

¹¹ Дацюк С. Тезиси по внешней политике Украины // http://xyz.org.ua/russian/win/strategy/foreign_policy.html

¹² Бжезінський З. Велика шахівниця. – Львів – Івано-Франківськ: Лілея – НВ, 2000. – С. 44–46.

¹³ Переяславська угода 1654 року: історичні уроки для Українського народу. Аналітичні оцінки Національного інституту стратегічних досліджень. – К.: НІСД, 2004. – С. 21.

¹⁴ Про основні напрямки зовнішньої політики України. Постанова Верховної Ради України від 2 липня 1993 року // Голос України . – 1993. – 24 липня.

¹⁵ Національна безпека України, 1994 – 1996 рр.: Наук. доп. НІСД / Ред. кол. О.Ф. Белов (голова) та ін. – К.: НІСД, 1997. – С. 12–14.

¹⁶ Національна безпека України, 1994 – 1996 рр. – С. 12, 18.

¹⁷ Там само. – С. 12, 17.

¹⁸ Там само. – С. 14, 20.

¹⁹ Там само. – С. 14, 17.

²⁰ Медвідь Ф.М. Національно-державні інтереси та геополітичні пріоритети України в контексті глобалізації та євроінтеграції // Філософія. Політологія. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка – К.: КНУ ВПЦ “Київський університет”, 2004. – Вип. 70–72. – С. 54.

²¹ Україна 2000 і далі: геополітичні пріоритети та сценарії розвитку / Монографія Національного інституту стратегічних досліджень і Національного інституту українсько-російських відносин. – К.: НІСД, 1999. – 384 с.